

# Die organisatoriese transformasie van die Oranje-Vrystaatse krygsmag in die periode Oktober 1899 tot Julie 1900

Jaco de Bruin en André Wessels

---

Jaco de Bruin en André Wessels, Navorsingsgenote, Departement Geskiedenis,  
Universiteit van die Vrystaat

---

## *Opsomming*

Die doel van hierdie artikel is om aan te dui waarom en op welke wyse die struktuur en organisasie van die Oranje-Vrystaat (OVS) se krygsmag in die periode Oktober 1899 (toe die Anglo-Boereoorlog uitbreek het) tot en met Julie 1900 (dus omstreeks die tyd van die gebeure in die Brandwaterkom) verander het; dus teen die tyd dat die Vrystaat en sy republikeinse bondgenoot (die Zuid-Afrikaansche Republiek; ZAR, Transvaal) op die agtervoet was. Die posisie en rol van range soos die Vrystaat se staatspresident, hoofkommandante, assistenthoofkommandante en veggeneraals word bespreek. Toepaslike wette en die gepaardgaande regsimplikasies word ook ontleed. Ten slotte word die gevolge wat bogenoemde sake vir die Vrystaat se gewapende magte wat in Julie 1900 in die Brandwaterkom was (en waar hulle sonder verdere weerstand oorgegee het) aangedui.

**Trefwoorde:** Anglo-Boereoorlog; Brandwaterkom; generaal C.R. de Wet; Oranje-Vrystaatse krygsmag; president M.T. Steyn

## *Abstract*

### **The organisational transformation of the Orange Free State military forces in the period October 1899 to July 1900**

Proceeding from the assumption that the organisational transformation of any country's military forces must take place in an orderly fashion, and must thus also be in line with existing laws, it is the purpose of this article to ascertain to what extent, and in which ways, the October 1899 structure of the Orange Free State's armed forces was changed in the months following

the outbreak of the Anglo-Boer War (11 October 1899) until mid-1900, and to what extent these changes were responsible for the July 1900 events, when a large Orange Free State (OFS) army surrendered without a fight in the Brandwater Basin. In particular, the role played by General Christiaan R. de Wet and President M.T. Steyn is scrutinised.

When the war broke out, at least 30 000 Transvaal (i.e. Zuid-Afrikaansche Republiek; ZAR) burghers and approximately 20 000 Orange Free State (OFS) burghers were called to arms in the fight for republican independence against the British Empire. As is well-known, the Boer armies initially successfully beat back the British forces, but Lord Roberts's indirect strategy led to a positive reversal of the British Army's fortunes and the concomitant capture of Bloemfontein, the OFS's capital, on 13 March 1900. The Free State forces were consequently withdrawn from the Cape Colony, and many of them fell back further northwards via the Eastern OFS. By mid-July 1900, a large Free State army was concentrated in the Brandwater Basin, i.e. between Fouriesburg, Bethlehem and present-day Clarens.

In an effort to structure and provide leadership in the Boer commando system, a rank structure was developed in the course of the years leading up to the outbreak of hostilities. As far as the Free State's armed forces were concerned, the state president was both the official commander-in-chief ("opperbevelhebber") and the commander-in-chief-in-the-field; i.e. chief officer commanding in the field ("opperbevelvoerder"). Chief commandants (in practice usually referred to as generals) commanded large units, sometimes referred to as "krygsafdelings" (armies) of the armed forces. In each army-in-the-field ("krygsafdeling"), there were a number of commandants (each commanding burghers from a particular town or district in the OFS), and each commandant had a number of field-cornets under his command.

Until January 1900 (i.e. in a period when the Boer forces were relatively successful), each chief commandant mainly operated in his own designated operational area. However, after the Free State forces fell back from the Cape Colony, and after Bloemfontein was occupied by the British Army, several chief commandants found themselves grouped together in armies that were patched together. In an effort to eliminate personality clashes and ensure proper command and control, the OFS president should, ideally, have taken overall command in the field, or should have united the commandos and facilitated the election of either a new chief commandant or – in line with the Transvaal's rank structure – a commandant-general. However, the OFS laws with regard to this kind of intervention by the Free State's president were ambiguous, and no sources could be found that clearly indicate whether or not M.T. Steyn in practice amended any law or issued a proclamation which would legally have enabled him to intervene. In the meantime, at a council-of-war meeting that was held at Kroonstad on 17 March 1900, the Boers decided to resort to mobile (i.e. guerrilla) warfare. On 31 March 1900, at the battle at Sannaspos, General Christiaan de Wet proved to be an expert exponent of this kind of warfare, and thus rose to further prominence as a Boer commander.

By July 1900, there were three "krygsafdelings" in the Eastern Free State, each with its own chief commandant. However, as early as 19 April 1900, either President M.T. Steyn or the OFS military commission ("krygskommissie") appointed Christiaan de Wet as chief commandant of the Free State forces; but the legality of the appointment can be questioned, and it is not clear whether the appointment was (legally) finalised. However, General Jan Smuts was sure that De Wet had legally been appointed "to the chief position in the Free State Army". But why did Steyn not officially inform the Free State's Executive Council of the appointment, and why was the appointment not published in the government gazette?

Steyn should have asked the combined “krygsafdelings” in the Eastern Free State to elect a new chief commandant. Sources indicate that De Wet was uncomfortable about the legality of his appointment, and consequently asked Steyn for an election to be held. Steyn refused the request, but De Wet nevertheless continued with the election process and was subsequently elected as chief commandant in the third week of June 1900. However, other senior OFS officers, including Marthinus Prinsloo, continued to command forces with the rank of chief commandant; as a matter of fact, in due course, commandos elected additional chief commandants, for example, F.J.W.J. Hattingh.

To address the abovementioned issue, De Wet appointed combat generals (“veggeneraals”) in the place of chief commandants, but this complicated matters even further and led to more confusion. The rank of combat general did not appear in OFS laws governing the republic’s armed forces, and in due course, De Wet appointed these combat generals in the position of assistant chief commandants – a rank that he created and which, once again, was not to be found in Free State legislation.

In the period October 1899 to July 1900, the way in which the Boers allocated ranks became increasingly confusing, which in turn affected their actions, or lack of purposeful actions. This had negative consequences for the Boer war effort, as clearly illustrated by the events that took place in the Brandwater Basin at the end of July 1900. While British forces approached the Basin and soon occupied all the entrances to the Basin, the senior officers of the trapped Boer forces argued amongst themselves as to who was officially in overall command, instead of breaking out – as De Wet, Steyn and about 2 000 men did on 15 July 1900. On 29 July, Chief Commandant Marthinus Prinsloo negotiated terms of surrender with Lieutenant-General Archibald Hunter. By 9 August 1900, three Boer generals (chief commandants), nine commandants and 4 314 burghers were prisoners of war. By surrendering such a large force without putting up any resistance, Prinsloo and his accomplices dealt the Free State forces (and Boers in general) a blow from which they did not recover. The war dragged on for another 22 months, leaving large areas devastated, and tens of thousands of white and black civilians dead in internment camps – and both the OFS and ZAR lost their republican independence.

**Keywords:** Anglo-Boer War; Brandwater Basin; General C.R. de Wet; Orange Free State Boer military forces; President M.T. Steyn

## 1. Inleiding

Die organisasie van die Oranje-Vrystaatse krygsmag ten tyde van die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog (1899–1902) in Oktober 1899 is voorheen al beskryf en geëvalueer (De Bruin en Wessels 2019:16–35). Die vraag is egter of daar in die loop van die daaropvolgende oorlogsmoende enige verdere veranderinge in die organisasie van dié krygsmag plaasgevind het. Uitgaande van die standpunt dat enige organisatoriese transformasie ten opsigte van ’n land se gewapende magte ordelik en dus ook in lyn met bestaande wetgewing moet geskied, is dit die doel van hierdie artikel om aan te dui waarom en op welke wyse die struktuur van die Vrystaatse krygsmag, soos wat dit in Oktober 1899 daar uitgesien het, in die daaropvolgende periode tot ongeveer Julie 1900 gewysig is. In die loop van die oorlog het dit naamlik nodig geword om die Vrystaatse militêre bevelstruktuur te wysig. Daar sal gepoog word om die noodsaak van sodanige wysigings uit te wys, asook die wetlike verpligtinge om enige wysiging

daar te stel. Voorts sal aangetoon word waarom die wysigings gemaak is. In die besonder sal gelet word op die rol wat generaal Christiaan R. de Wet en president M.T. Steyn gespeel het.

Die aard van die tema is enersyds histories, maar andersyds in 'n groot mate ook regstegnies van aard. Gegewe die feit dat die meeste lede van die Vrystaatse krygsmag van landelike gemeenskappe afkomstig was, het hulle mekaar in 'n groot mate as gelykes beskou. Ten einde die kommandostelsel behoorlik te struktureer en te bestuur, was dit uiteraard nodig om 'n rangstelsel in te stel. Die Boere se rangtoekenning het egter toenemend verwarrend geword, iets wat teen die tyd dat 'n groot deel van die oorblywende Vrystaatse magte hulle teen die middel van Julie 1900 in die Brandwaterkom in die Oos-Vrystaat bevind het, hul optrede (of gebrek aan optrede) beïnvloed het – en op sy beurt het dit weer negatiewe gevolge vir die Boere se vermoë om hul versetstryd voort te sit, ingehou.

## 2. Die militêr-historiese konteks

Die Anglo-Boereoorlog het om 17:00 op Woensdag, 11 Oktober 1899 uitbreek. Teenoor ten minste ongeveer 30 000 burgers wat met verloop van tyd in die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR; Transvaal) opgeroep is vir militêre diens, het in totaal ten minste ongeveer 20 000 Vrystaters die wapen opgeneem in die oorlog teen Brittanje (Breytenbach 1978a:36, 38; Amery (red.) 1902:88; Maurice (red.) 1906:457–9; *Staats-almanak* 1898:51; *Report of His Majesty's commissioners* 1903:158). Terwyl die OVS se president M.T. Steyn (in sy hoedanigheid as opperbevelhebber en opperbevelvoerder – later meer daaroor) en senior lede van sy regering hoofsaaklik in Bloemfontein (die regeringsetel) gebly het, is die Vrystaatse krygsmag aan die onderskeie oorlogsfronte ontplooi: ongeveer 6 000 aan die Natalse front, 4 800 aan die Boere se Wesfront, 1 000 aan die Basotholandse grens en 2 500 in die Suid-Vrystaat (Breytenbach 1978:147–51, 153, 156–62).

Soos algemeen bekend, het die republikeinse magte tydens die eerste oorlogsfase (Oktober–November 1899) die Britse kolonies, Natal en die Kaap, op beperkte skaal binnegeval, die Britse garnisoene te Ladysmith, Kimberley en Mafeking (vandag Mahikeng) beleër en verdedigingsstellings ingeneem, van waar hulle gehoop het om oprukkende Britse magte te verslaan.<sup>1</sup> Die eerste Britse offensief (November 1899–Januarie 1900) is onder bevel van generaal sir Redvers Buller van stapel gestuur, maar is gestuit na aanleiding van die Boere se taktiese seges te Stormberg (10 Desember 1899), Magersfontein (11 Desember 1899) en Colenso (15 Desember 1899) – sáám bekend as die Britte se “Black Week”.<sup>2</sup>

Die Boere het nie hul taktiese suksesse opgevolg nie en unieke kanse om moontlike strategiese sukses te behaal, is verspeel. Die Britte is dus die geleentheid gebied om hul posisie te konsolideer, nog meer versterkings te bekom en te hergroepeer. Die tweede Britse offensief is in Februarie 1900 van stapel gestuur, en wel onder bevel van die nuwe Britse opperbevelhebber, lord Roberts. Sy indirekte strategie aan die Boere se Wesfront het die Boeremagte van balans gegooi en het gelei tot die ontsetting van Kimberley (15 Februarie 1900), die vaskeer, beleg en oorgawe van generaal Piet Cronjé te Paardeberg (17–27 Februarie 1900) en die inname van Bloemfontein (13 Maart 1900).<sup>3</sup> Dit het onder meer daartoe gelei dat die Vrystaatse magte aan die Kaapkolonie onttrek is, waarna 'n groot deel van hulle met verloop van tyd deur die Oos-Vrystaat teruggeval het en hulle teen die middel van Julie 1900 in, of in die omgewing van, die Brandwaterkom (tussen Fouriesburg, Bethlehem en die huidige Clarens) bevind het.<sup>4</sup>

Intussen het Buller – wat in beheer van die Britse magte in Natal gebly het – uiteindelik daarin geslaag om deur die Boeremagte te breek en Ladysmith te ontset (28 Februarie 1900), waarna die Boeremagte in Natal na die Transvaal en Vrystaat teruggeval het.<sup>5</sup>

### 3. Die Vrystaatse burgermag se bevelstruktuur in 1899

Die Vrystaatse krygsmag was, volgens die studie van De Bruin en Wessels (2019:16–35), in 1899 soos volg georganiseer: Die staatspresident was die opperbevelhebber en opperbevelvoerder van die krygsmag. Wat die presiese reëling met betrekking tot die verhouding tussen die Vrystaatse staatspresident en Transvaalse kommandant-generaal (aanvanklik generaal Piet Joubert; later generaal Louis Botha) omtrent die opperbevel van die Vrystaatse krygsmag was, is onseker. Vrystaatse hoofkommandante was op hul beurt weer die krygsafdelingbevelvoerders, wat aan die opdragte van die Vrystaatse staatspresident en/of die Transvaalse kommandant-generaal uitvoering moes gee. Binne die krygsafdelings was daar kommandante en veldkornette, wat op hul beurt aan die hoofkommandant onderhorig was. Daarenteen het militêre wetgewing in die ZAR uitdruklik bepaal dat in tye van oorlog die oppertoesig van die ZAR-krygsmag in die ZAR se kommandant-generaal gesetel was. Hierdie wet het uitdruklik bepaal dat 'n assistentveldkornet aan sy veldkornet se bevel onderhorig was. Op sy beurt was 'n veldkornet weer onderhewig aan die bevel van sy kommandant en 'n kommandant onderworpe aan die bevel van die kommandant-generaal; aldus Artikels 26 en 27 van Wet 20/1898 (ZAR).

Die OVS se militêre organisasie was binne die aanvanklike krygstrategie (dus in die periode Oktober 1899 tot Januarie 1900) suksesvol omdat die hoofkommandante elk binne hul eie operasionele gebied bevel gevoer het. Met die oorgawe van generaal Piet Cronjé te Paardeberg (27 Februarie 1900), die onttrekking van krygsafdelings uit die Kaapkolonie en die val van Bloemfontein (13 Maart 1900) – waarna reeds hier bo verwys is – was daar egter spoedig verskeie hoofkommandante binne die OVS-grondgebied in 'n saamgevoegde krygsafdeling (TAB, Leyds 709/10). Gedurende Mei en Junie 1900 is die ZAR-krygsmag toenemend gedwing om op eie bodem oorlog te voer, terwyl die OVS-krygsmag op sy beurt weer in die Vrystaat agtergebly het. Die opperbevel van gesamentlike republikeinse magte het daarom al hoe meer onbelangrik geraak. Dit het trouens eerder nodig geword om die Vrystaatse magte en hul oorlogspoging onder die bevel van hul eie opperbevelvoerder te plaas. Voorts was dit sekerlik ook nodig om die oorlogspoging in die twee republieke te koördineer. Hou ook in gedagte dat tydens die krygsraadsvergadering wat op 17 Maart 1900 te Kroonstad gehou is, daar onder meer besluit is om af te sien van statiese verdedigingsoorlogvoering, en tot bewegingsoorlog (mobiele oorlogvoering; guerrillaoorlogvoering) oor te gaan (Breytenbach 1983a:156–67). In die Transvaal het generaal Louis Botha en generaal Koos de la Rey met verloop van tyd die bekendste eksponente van guerrillaoorlogvoering geword, terwyl in die OVS hoofkommandant C.R. de Wet reeds op 31 Maart 1900 te Sannaspos sy slag as guerrilla-bevelvoerder getoon het – en dit met verloop van tyd met talle ander suksesse sou opvolg (Rabie 1980:5–30; De Wet 1903:55–68; Breytenbach 1983b:196–225).

#### 4. Die gewysigde bevelstruktuur van 1900

Teen Maart 1900 het die oorlogsgety teen die republikeinse magte gedraai. In reaksie hierop het die OVS sy drie Kaapse krygsafdelings (Aliwal-Noord, Colesberg en Kimberley) aan die Kaapkolonie onttrek en sy Natal-krygsafdeling aansienlik verklein in 'n poging om die Britse aanslag teen die OVS die hoof te bied. In hierdie proses is die drie krygsafdelings wat in die Kaap gestasioneer was, byeengebring, met die gevolg dat drie hoofkommandante ook in hierdie tyd binne dieselfde gebied en binne 'n losse saamgevoegde krygsafdeling aanwesig was. J. Voet, in sy *De iure militari*, het uitdruklik verklaar dat die aanwesigheid van verskeie offisiere van gelyke rang sonder 'n opperbevelvoerder niks goeds vir 'n krygsmag inhou nie (Van der Westhuizen 1988:142). Die staatspresident sou in hierdie omstandighede óf self die oorhoofse bevel moes neem, óf die kommando's verenig en in die plek van die drie hoofkommandante die verkiesing van 'n nuwe hoofkommandant van die saamgevoegde krygsafdeling gelas. 'n Alternatief sou wees om 'n kommandant-generaal te verkies, wat as die opperbevelvoerder kon dien. Laasgenoemde alternatief was veral belangrik omdat die twee republieke voortaan elk binne 'n eie gebied en afsonderlik van mekaar sou optree. Die oorhoofse bevel van die gesamentlike republikeinse magte, gesetel in die Transvaalse kommandant-generaal, sou daarom nie langer vir die Vrystaatse krygsmag geld nie, aangesien daar vanaf Mei 1900 'n duidelike skeidslyn in die operasionele gebied van die twee krygsmagte gesien kon word.

Uit die herinneringsgeskrifte van Henning Olivier (die seun van hoofkommandant J.H. Olivier) blyk dit dat die samevoeging van die drie Kaapse krygsafdelings onmiddellik vrae oor die status van die verskillende hoofkommandante tot gevolg gehad het. Henning Olivier verklaar dat hoofkommandant J.H. Olivier daarop aangedring het dat die Vrystaatse staatspresident 'n verkiesing van 'n hoofkommandant vir die nuwe, saamgevoegde krygsafdeling, in ooreenstemming met die bepalings van die aanvullingswet van 1899, moes gelas. Hy toon verder aan dat die staatspresident vir J.H. Olivier in kennis gestel het dat hy (die staatspresident) vir C.R. de Wet as die hoofkommandant-generaal aangestel het (TAB, A1237: 6).<sup>6</sup>

Behalwe vir die geskrifte van Henning Olivier kon geen ander bron gevind word wat die versoek van J.H. Olivier aan die staatspresident bevestig nie. Voorts het die rang van hoofkommandant-generaal nie in die OVS se militêre wetgewing bestaan nie. Die staatspresident het ook nie die bevoegdheid gehad om 'n persoon in die rang van hoofkommandant of kommandant-generaal aan te stel nie. Ingevolge Wet 34 van 1899 sou die staatspresident wel sy bevoegdhede kon gebruik om die aanvullingswet van 1899, of selfs die *Krijgs- en Commandowet* (Wet 10 van 1899), te wysig om sodoende aan hom die bevoegdheid te verleen om so 'n aanstelling te maak. Ander voorbeelde bestaan wel waar die staatspresident van die bevoegdhede, soos verleen deur Wet 34 van 1899, gebruik gemaak het en 'n proklamasie in die staatskoerant gepubliseer het. Volgens ds. J.D. Kestell het die staatspresident wel die bevoegdheid uit hoofde van Wet 34 van 1899 gehad om so vir De Wet tot opperbevelvoerder aan te stel (Kestell 1920:77.)

Kestell is in sy aanname korrek, maar laat egter na om met die proklamasie te handel wat kragtens die bepalings van Wet 34 van 1899 moes volg om aan die staatspresident die bevoegdheid te verleen om so 'n aanstelling te maak. Geen proklamasie kon egter gevind word wat aan die staatspresident die diskresie verleen het om 'n hoofkommandant of kommandant-generaal aan te wys nie. So ook kon geen bevestiging in die staatskoerante gevind word wat daarop dui dat die staatspresident sy bevoegdheid gebruik het om 'n nuwe rang van hoofkommandant-generaal daar te stel nie. Uit die notules van die Uitvoerende Raad blyk dit verder

dat die staatspresident nooit met hierdie liggaam oorleg gepleeg het om so 'n wysiging aan te bring, of om 'n nuwe rang van hoofkommandant-generaal daar te stel, of 'n hoofkommandant aan te wys nie (VAB, UR 17:125 e.v.)

Die aanstelling van Christiaan de Wet tot hoofkommandant word wel in 'n telegram van 20 April 1900 van die OVS-staatspresident aan die kommandant-generaal van die ZAR bevestig. In die telegram skryf die staatspresident soos volg: “Juist van Hoofdcomdt C. De Wet terug gekomen. Zed Gestr werd gisteren benoemd tot Hoofd Komdt van alle Vrystaatsch commandos [...]” (TAB, Leyds 721/6: Telegram, 20 April 1900).<sup>7</sup> C.J. Asselbergs, die Nederlandse militêre attaché, skryf ook in sy dagboek op 19 Maart 1900 soos volg: “Naar we verder van de President [vernemen] krijgt generl. De Wet nu ongeveer 6 000 menschen en 20 kanonnen onder zijn bevelen” (Scholtz en Scholtz (reds.) 1978:56). Dit is interessant dat Pakenham verklaar dat De Wet as kommandant-generaal aangewys is (Pakenham 1979:387). Uiteraard beteken 'n benoeming nie noodwendig dat 'n amptelike aanstelling gevolg het nie. Dié telegram van die staatspresident meld nie die persoon of instansie verantwoordelik vir die benoeming nie. Die afleiding sou wel gemaak kon word dat óf die Uitvoerende Raad, óf die krygskommissie, óf die staatspresident self vir die benoeming verantwoordelik was. In die notules van die Uitvoerende Raad vir 1900 kon egter geen besluit tot dien effekte gevind word nie (VAB, UR 17:125 e.v.).

Dit laat alleen die staatspresident en krygskommissie as moontlike gesag vir die benoeming van C.R. de Wet as die hoofkommandant van alle OVS-kommando's. Geen notules van die krygskommissie, of enige ander stukke in hierdie verband, kon gevind word nie. Dit is daarom onmoontlik om die krygskommissie as gesag vir die benoeming uit te sluit. Daarmee saam is dit belangrik om met verwysing na die telegram daarop te let dat die benoeming van C.R. de Wet tot die rang van hoofkommandant wel die goedkeuring van die staatspresident, as opperbevelhebber van die krygsmag, weggedra het. Dit is weer nodig om te benadruk dat C.R. de Wet alleen benoem is. 'n Benoeming kon tot 'n verkiesing, of latere aanstelling, aanleiding gee. Geen verdere gegewens kon egter gevind word om te bepaal of die proses wel afgehandel is nie. Die teendeel spreek eerder, naamlik dat die posisie van C.R. de Wet nie gefinaliseer is nie.

Volgens J.C. Smuts was dit die staatspresident wat C.R. de Wet as opperbevelvoerder van die OVS-magte aangestel het: “Christian [sic] de Wet started and remained in a subordinate position until it was too late. A mere commandant at Modderspruit [30 October 1899], a mere fighting general on the Modder River [February 1900], his active genius was thwarted at every stage by the stupidity of his superiors and the insubordination of his undisciplined men. Even after the fall of Bloemfontein [13 March 1900] and his signal victory at Sannahspost [Sannaspos, 31 March 1900], he occupied an inferior position to his brother [Pieter Daniël] Piet, who was soon destined to disgrace the name he bore, and, but for the clear insight of President Steyn, Christian de Wet would not have been appointed to the chief position in the Free State Army” (Natrass en Spies 1999:71).<sup>8</sup> Henning Olivier verwys ook na 'n krygsvergadering waar P.D. de Wet die staatspresident bitterlik verwyt het dat hy nie 'n verkiesing gelas het om 'n hoofkommandant te verkies nie. Hierdie vergadering het aan die begin van Junie 1900 plaasgevind. Tydens hierdie vergadering is ook die wapenstilstand wat P.D. de Wet aan die Britse magte toegestaan het, bespreek (TAB, A1237:9).

Die bostaande bespreking skep die indruk dat die benoeming van C.R. de Wet as hoofkommandant, soos deur die staatspresident aan die Transvaalse kommandant-generaal getelegrafeer, nie noodwendig in April 1900 gefinaliseer is nie. Dit word bevestig in 'n telegram van 15 Mei 1900 van die Vrystaatse staatspresident aan die Transvaalse staatspresident. In hierdie telegram verwys die Vrystaatse staatspresident na C.R. de Wet as waarnemende hoofkommandant (VAB, A59:112). Teen die agtergrond van die Smuts-aanhaling hier bo is dit belangrik om te let op Ayala (1912:121), wat soos volg skryf: “[W]hen supreme command is given to any one, it will be a well-advised thing to allow him full discretion in the decision of matters of highest import [...]”. Die staatspresident as opperbevelhebber het hom na alle waarskynlikheid, sonder die tussenkoms van die opperbevelvoerder, C.R. de Wet, met die aanstelling van offisiere bemoei. Dit wil daarom voorkom of die staatspresident, na afloop van die benoeming, homself steeds met take van die opperbevelvoerder van die OVS-krygsmag bemoei het.

Dit is wel vreemd dat die staatspresident, as hoof van die regering, nie die aankondiging in die Uitvoerende Raad of staatskoerant bekend gemaak het nie.<sup>9</sup> Dit wil voorkom of die moontlike aanstelling van C.R. de Wet *ultra vires* was, deurdat die staatspresident nie by magte was om so 'n aanstelling te maak nie. Wet 34 van 1899 het uitdruklik vereis dat die staatspresident met die Uitvoerende Raad oorleg moes pleeg voordat hy by wyse van proklamasie 'n nuwe bepaling kon skep. By gebrek aan enige getuienis in dié verband in die notules van die Uitvoerende Raad en proklamasie in die staatskoerant, kan aanvaar word dat die staatspresident nie hierdie vereistes nagekom het nie. Verder, dat hy regtens daarom nie by magte was om so 'n aanstelling te maak nie. Die staatspresident moes daarom eerder 'n verkiesing van 'n nuwe hoofkommandant van die saamgevoegde kommando's gelas het. Dit wil voorkom of C.R. de Wet bewus was van die gebreke in sy eie aanwysing omdat hy, volgens sy boek, 'n versoek aan die staatspresident gerig het om 'n hoofkommandantsverkiesing te gelas. Hierdie versoek is, volgens C.R. de Wet, geweier en hy het daarom besluit om self 'n verkiesing te gelas waar hy ook met 'n meerderheidstem verkies is. Daar het egter sowat twee maande verloop sedert Steyn se aanstelling van De Wet op 19 April 1900 en De Wet se eie reëling vir 'n verkiesing rondom 23 Junie 1900 (De Wet 1903:103–4; Preller 1916:129; Kestell 1920:77; Hopkins 1963:87).

Dit is onseker waarom die staatspresident die versoek van C.R. de Wet vir die verkiesing van 'n hoofkommandant geweier het. 'n Dagboekinskrywing van Jack Hindon, 'n lid van die Theron-verkennerkorps, lig wel die sluier effens oor die vraag. Volgens Hindon was die staatspresident teen so 'n verkiesing gekant aangesien hy nie seker van die uitslag was nie. Hindon verwys ook na die wrywing en jaloesie wat tussen offisiere, verbonde aan die bevel van die krygsmag, bestaan het (Preller 1916:129).

Ná die moontlike aanstelling van Christiaan de Wet as hoofkommandant van die OVS se kommando's, is die rang van hoofkommandant steeds deur ander persone gebruik. Hier bo is reeds verwys na die probleme betreffende hoofkommandante, wat in werklikheid tot en met die aanstelling van C.R. de Wet gelyk in rang was en geen onderhorigheid aan mekaar verskuldig was nie. Die aanstelling van C.R. de Wet in die rang van hoofkommandant van alle Vrystaatse kommando's het die militêre bevelstruktuur verder bemoeilik deurdat ander hoofkommandante, soos Marthinus Prinsloo, in hul range aangebly het. Mettertyd is daar ook ander hoofkommandante, soos F.J.W.J. Hattingh, verkies (De Wet 1903: 103–4, 110; Kestell 1920:77; *De Bazuin* 1900).

Ook hier moes C.R. de Wet die probleme, wat met die bestaan van verskeie hoofkommandante gepaard gegaan het, besef het. Hy het daarom van veggенераals, in plaas van hoofkommandante, as afdelingbevelvoerders gebruik gemaak. Daar moet egter op gelet word dat die rang

van veggeneraal ook nie in die militêre wetgewing van die Vrystaat voorkom nie. De Wet verklaar wel dat die rang deur die Volksraad ingestel is (De Wet 1903:4; Breytenbach 1978a: 43). Geen besluit tot dien effekte kon egter in die notules van die Volksraad gevind word nie. J.B.M. Hertzog, aanvanklik militêre raadgewer van die Vrystaatse magte aan die Boere se Wesfront, en later 'n assistenthooftkommandant ("generaal"), bevestig dat die rang van veggeneraal nie in die militêre stelsel van die OVS voorgekom het nie. Volgens Hertzog is dié rang na die voorbeeld van die ZAR ingestel met die doel om aan die opperbevelhebber die geleentheid te gee om offisiere, waar nodig, aan te wys. Volgens Hertzog: "[T]he Government thereby acquired the power indirectly to supplant any office, even the Hoofd-Commandant, who did not give satisfaction, without infringing upon the rights of the election; for the Vechtgeneraal was supposed to have supreme control and direction of affairs during the course of active operations in the field" (Van Schoor 2000:51).

Volgens Christiaan de Wet is die rang van veggeneraal later op aandrang van bepaalde offisiere afgeskaf. Ongelukkig vermeld hy nie wie die offisiere was nie, en waarom sodanige groep offisiere beswaar gehad het teen die gebruik van die rang nie. Hy het hierna die persone, wat in die rang gedien het, onmiddellik as assistenthooftkommandante aangestel (De Wet 1903:85). C.R. de Wet het na afloop van die geveg te Bethlehem die krygsmag in drie afdelings verdeel. Elke afdeling is deur 'n assistenthooftkommandant aangevoer. In sommige van die krygsafdelings was wel veggeneraals teenwoordig. Verder is J.B.M. Hertzog self ook op 17 Junie 1900 as veggeneraal aangestel (SAB A321/1). Dit wil dus voorkom of die afskaffing van veggeneraals bloot tydelik was, of dat C.R. de Wet hom met die datum van die afskaffing van die rang vergis het. Daarmee saam is nog 'n rang, naamlik dié van assistenthooftkommandant, geskep wat nie binne die militêre wetgewing van die Vrystaat bestaan het nie, terwyl die Vrystaatse opperbevelstruktuur wel gerat was om 'n opperbevelvoerder en krygsafdelingbevelvoerders te fasiliteer. Die gebruik van die rang van hooftkommandant vir sowel krygsafdelingbevelvoerders as die opperbevelvoerder was aanvanklik ook verwarrend gewees. Geen poging is ook aangewend om formele gestalte, by wyse van wetgewing of proklamasie, aan so 'n nuwe krygsstruktuur te gee nie, of andersins is wysigings nie na behore gepubliseer nie.

Wat wysigings betref, is dit belangrik om te vermeld dat Oskar Hintrager, 'n Duitse vrywilliger aan Boerekant, op 9 Julie 1900 die volgende inskrywing in sy dagboek gemaak het: "De Uitvoerende Raad heeft n.l. de wet [sic], krachtens deswelke veldkornetten en kommandanten door de burgers van hun distrikt gekozen worden, vervangen door een andere wet, die bepaalt dat de hooftkommandant ze benoemt en afzet, waarna de president benoeming of ontslag bekrachtigen moet" (Hintrager 1902:33). Dit is belangrik om daarop te let dat Hintrager enkele maande later, met verwysing na 'n gesprek tussen hom (Hintrager) en J.A.J. de Villiers, vermeld het dat C.R. de Wet kort vantevore daarin geslaag het om die verkiesing van offisiere af te skaf (Oberholster (red.) 1973:127). Hierdie gedeelte word nie in die Nederlandse vertaling van die dagboek gevind nie.

Bogenoemde gewysigde bedeling kon egter nie in enige amptelike Vrystaatse publikasie gevind word nie. Ten opsigte van die gebrek aan so 'n publikasie is dit belangrik om op *R v Celliers* (ORC 1903:3) te let, waar die hof uitdruklik die publikasie van enige wetsbepaling, uitgevaardig kragtens Wet 34 van 1899, vereis het. Die verdediging in die *Celliers*-beslissing het nie daarin geslaag om die feite, wat hulle beweer het, deur middel van inhandiging van 'n proklamasie te bewys nie. Die hof het daarom die verweer verwerp en beslis dat waar 'n besluit ooreenkomstig Wet 34 van 1899 nie by wyse van proklamasie uitgevaardig is nie, die hof nie kan aanvaar dat die staatspresident wel so 'n verordening uitgevaardig het nie.

Met inagneming van wat tot dusver aangedui is, wil dit voorkom of die Christiaan de Wet-krygsorganisasie soos volg daar uitgesien het: Die staatspresident was die opperbevelhebber, terwyl die hoofkommandant die opperbevelvoerder was. Die krygsmag is in verskillende krygsafdelings verdeel, wat op hul beurt elk deur 'n assistenthoofkommandant aangevoer is. In sommige van die krygsafdelings was daar veggeneraals teenwoordig, wat op hul beurt bevel oor 'n aantal kommando's binne so 'n krygsafdeling gevoer het, terwyl kommandante in bevel van die kommando's binne die krygsafdeling gestaan het. Kommandante is op hul beurt bygestaan deur veldkornette en assistentveldkornette. Dit is belangrik om daarop te let dat hierdie krygsorganisasie, met betrekking tot 'n hoofkommandant en assistenthoofkommandante, nie kragtens die bepalings van die 1899- militêre wetgewing bestaan het nie. Voorts kon geen wet of proklamasie gevind word waarin die bostaande krygsorganisasie, met betrekking tot 'n hoofkommandant en assistenthoofkommandante, beskryf of veroorloof word nie. Die verkiesing van verskeie hoofkommandante was daarom regtens, ten tyde van die oorgawe van die konvensionele magte op 30 Julie 1900 en daaropvolgende dae in die Brandwaterkom, steeds moontlik. (Aanstons meer oor hierdie oorgawe as sodanig.)

Christiaan de Wet het dus in stryd met die militêre wetgewing van 1899 gehandel deur militêre ampte/range te skep wat regtens nie bestaan het nie, en ook nie nodig was nie. Die beskrywing van die gewysigde bevelstruktuur soos deur De Wet weergegee, strook ook nie met die militêre bevelstruktuur soos deur talle offisiere en ander persone na afloop van die geveg te Bethlehem (7 Julie 1900) beskryf nie. Die versuim om regstellings aan die gebreke in die militêre wetgewing te maak, of die wysigings na behore te publiseer, word ook as een van die redes wat tot die oorgawe op 30 Julie 1900 gelei het, aangevoer.<sup>10</sup>

## 5. Gevolgtrekkings

Die Vrystaatse krygsmag se bevelstruktuur het van Oktober 1899 af aanvanklik goed gefunksioneer. Elke hoofkommandant het naamlik oor sy eie krygsafdeling bevel gevoer en wel binne 'n bepaalde operasionele gebied. Maar in die loop van die derde fase van die oorlog, naamlik tydens die tweede Britse offensief (onder leiding van lord Roberts) het sake verander. Die Boere se terugtog vanuit die Kaapkolonie (Maart 1900) ná die ontsetting van Kimberley, generaal Piet Cronjé se oorgawe te Paardeberg en die val van Bloemfontein het spoedig die samevloeiing van die drie krygsafdelings, wat voorheen in die Kaap ontplooi was, tot gevolg gehad. Gegewe hierdie nuwe omstandighede, was dit nodig om óf 'n nuwe hoofkommandant vir die saamgevoegde krygsafdelings te verkies, óf 'n kommandant-generaal te verkies, óf vir die Vrystaatse staatspresident (M.T. Steyn) om self bevel van die saamgevoegde krygsafdelings te neem (De Bruin en Wessels 2019:35). Die staatspresident of die krygskommissie het besluit om vir C.R. de Wet as hoofkommandant en opperbevelvoerder van die OVS-kommando's te benoem. Aan die hand van die afwesigheid van enige primêre bronne rondom die volmag/wetlikheid van die Vrystaatse staatspresident om deur die Vrystaatse Volksraad volmag te bekom om De Wet tot opperbevelvoerder te verhef, en ook die kommandowette te verander, wil dit dus – aan die hand van beskikbare herinneringe van aanwesiges – blyk dat die staatspresident moontlik kon versuim het om die nodige wetsaanpassings te maak, om sodoende die gebruik van 'n hoofkommandant as opperbevelvoerder na behore binne die bestaande militêre raamwerk te fasiliteer.

Intussen, in die Vrystaatse oorlogsgebied, het 'n groot deel van die Vrystaatse krygsmag noordooswaarts voor die oprukkende Britse magte teruggeval. Teen die middel van Julie 1900 het 'n groot deel van dié krygsmag hulle in die Brandwaterkom bevind, met oprukkende Britse eenhede wat die een toegangspas na die ander beset het. Christiaan de Wet, vergesel deur president M.T. Steyn en ongeveer 2 000 man, het op 15 Julie via Slabbertsnek ontsnap, agtervolg deur Britse magte in wat met verloop van tyd as die eerste dryfjag teen De Wet bekend gestaan het (Pretorius 1976; 2001). In plaas van ook pogings aan te wend om te ontsnap, het die oorblywende senior Boere-offisiere in die Brandwaterkom onder mekaar geredekawel oor wie die oor-koepelende bevel mag voer. Hoofkommandant Marthinus Prinsloo het op 29 Julie 1900 met luitenant-generaal Archibald Hunter samesprekings gevoer, en die volgende dag aan die Britte oorgegee. Teen 9 Augustus was drie generaals (hoofkommandante), nege kommandante en 4 314 burgers krygsgevangenes in Britse hande (De Bruin 2009:210–337; Amery 1906:297–343; Maurice (red.) 1908:297–306).

In die loop van die eerste nege maande van die Anglo-Boereoorlog was dit inderdaad nodig om die Vrystaatse militêre bevelstruktuur te wysig, maar die wyse waarop dit gedoen is, was nie altyd in lyn met wetgewing nie en in die praktyk ook nie altyd effektief nie, soos dan ook blyk uit die gebeure in die Brandwaterkom in Julie 1900, toe 'n groot deel van die Vrystaatse konvensionele magte, sonder om weerstand te bied, hulle aan die Britte oorgegee het. Met die verlies van 'n beduidende gedeelte van die Vrystaatse krygsmag – en dít boonop sonder dat daar weerstand gebied is – het enige (vae) moontlikheid dat die Vrystaters hul republikeinse onafhanklikheid sou kon behou, verdwyn. Die Boere kon die oorlog vir seker nie meer wen nie; bloot die einde uitstel deur met hul guerrillaoorlogvoering voort te gaan. Die oorlog sou uiteindelik eers sowat 22 maande ná die gebeure in die Brandwaterkom eindig, maar intussen is groot dele van die voormalige Boererepublieke in puin gelê en het derduisende wit en swart burgerlikes in die interneringskampe<sup>11</sup> gesterf.<sup>12</sup>

## Bibliografie

Amery, L.S. (red.). 1902. *The Times history of the war in South Africa 1899–1902*. Band 2. Londen: Sampson Low, Marston and Company, Ltd.

—. 1905. *The Times history of the war in South Africa 1899–1902*. Band 3. Londen: Sampson Low, Marston and Company, Ltd.

—. 1906. *The Times history of the war in South Africa 1899–1902*. Band 4. Londen: Sampson Low, Marston and Company, Ltd.

Ayala, B. 1912. *Three books on the law of war and on the duties connected with war*. Washington: Carnegie Institute of Washington.

Blake, A. 2016. *Broedertwis. Bittereinder en joiner: Christiaan en Piet de Wet*. Kaapstad: Tafelberg.

Breytenbach, J.H. 1978a. *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899–1902*. Band 1. Pretoria: Die Staatsdrukker.

—. 1978b. *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899–1902*. Band 2. Pretoria: Die Staatsdrukker.

—. 1978c. *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899–1902*. Band 3. Pretoria: Die Staatsdrukker.

—. 1983a. *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899–1902*. Band 4. Pretoria: Die Staatsdrukker.

—. 1983b. *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899–1902*. Band 5. Pretoria: Die Staatsdrukker.

*Constitutie van den Oranje Vrijstaat* [sic] in *Wetboek van den Oranjevrijstaat* [sic] (soos gewysig, 1898).

Davitt, M. 1902. *The Boer fight for freedom*. New York: Funk & Wagnalls Company.

*De Bazuin*, 24 Julie 1900.

De Bruin, J. en A. Wessels. 2019. Enkele perspektiewe rakende die organisasie van die Oranje-Vrystaatse burgermag in Oktober 1899. *New Contree*, 82:16–35.

De Bruin, J.H. 2009. 'n Regshistoriese studie van die finale oorgawe van die Oranje-Vrystaat se konvensionele magte gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899–1902). LL.D.-proefskrif, Universiteit van die Vrystaat.

De Wet, C.R. 1903. *De strijd tusschen Boer en Brit*. Amsterdam: Höveker & Wormser.

*Gouvernements Courant van den Oranjevrijstaat*, 13 Oktober 1899.

Hintrager, O. 1902. *Met Steijn en De Wet op kommando: Een dagboek uit den oorlog in Zuid-Afrika*. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Hopkins, H.C. 1963. *Maar één soos hy: Die lewe van kommandant C.A. van Niekerk*. Kaapstad: Tafelberg-uitgewers.

Kestell, J.D. 1920. *Christiaan de Wet: 'n Lewensbeskrywing*. Kaapstad: De Nationale Pers.

*Krijgs- en Commandowet* [OVS] (10/1899).

Maurice, J.F. (red.) en M.H. Grant. 1906–1910. *History of the war in South Africa 1899–1902*. Band 1. Londen: Hurst and Blackett Limited.

—. 1907. *History of the war in South Africa 1899–1902*. Band 2. Londen: Hurst and Blackett Limited.

—. 1908. *History of the war in South Africa 1899–1902*. Band 3. Londen: Hurst and Blackett Limited.

Nattrass, G. en S.B. Spies. (reds.) 1999. *Jan Smuts: Memoirs of the Boer War*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.

Oberholster, J. (red.). 1973. Dagboek van Oskar Hintrager: Saam met Christiaan de Wet, Mei tot September 1900. *Christiaan de Wet-annale*, 2:3–146.

Otto, J.L. 2005. *Die konsentrasiekampe*. Pretoria: Protea Boekhuis.

Pakenham, T. 1979. *The Boer War*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.

Preller, G.S. 1916. *Kaptein Hindon: Oorlogsavonture van 'n baasverkenner*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Pretorius, F. 1976. Die eerste dryfjag op hoofkommandant C.R. de Wet. *Christiaan de Wet-annale*, 4:1–220.

—. 2001. *The great escape of the Boer pimperl: Christiaan de Wet – the making of a legend*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press.

Rabie, J.E. 1980. *Generaal C.R. de Wet se krygsleiding by Sannaspos en Groenkop*. Pretoria: Dokumentasiediens SAW.

*Report of His Majesty's commissioners appointed to inquire into the military operations and other matters connected with the war in South Africa* (Cd. 1789). 1903. Londen: His Majesty's Stationery Office.

Scholtz, W.L. en I.M.E. Scholtz (reds.). 1978. Dagboek van C.J. Asselbergs. *Christiaan de Wet-annale*, 5:1–64.

Scholtz, W.L. von R. 1978. Generaal Christiaan de Wet as veldheer. D.Litt.-proefskrif, Rijksuniversiteit Leiden.

Spies, S.B. 1977. *Methods of barbarism? Roberts and Kitchener and civilians in the Boer republics January 1900–May 1902*. Kaapstad: Human & Rousseau.

*Staats-almanak voor de Zuid-Afrikaansche Republiek 1899*. 1898. Pretoria: Staatsdrukkerij.

Van der Westhuizen, G. 1988. J. Voet: Die militêre reg uit die oorspronklike Latyn vertaal. MA-verhandeling, Randse Afrikaanse Universiteit.

Van Heyningen, E. 2013. *The concentration camps of the Anglo-Boer War: A social history*. Johannesburg: Jacana Media.

Van Schoor, M.C.E. 2000. Gen. J.B.M. Hertzog's war experiences. *Christiaan de Wet-annale*, 10:1–64.

—. 2007. *Christiaan Rudolph de Wet: Krygsman en volksman*. Pretoria: Protea Boekhuis.

*Wet omtrent het kiezen van Hoofdkommandant en aanvulling van de Krijgs- en Kommandowet [OVS] (33/1899).*

*Wet ter bestrijking van eenige kostes tijdens oorlog [OVS] (34/1899).*

*Wet voor het krijgsdiens in de Zuid-Afrikaansche Republiek (20/1898).*

## **Argivale materiaal**

### **Sentrale Argiefbewaarplek**

SAB, Hertzog-versameling, SAB A32/1.

### **Transvaalse Argiefbewaarplek**

TAB, Leyds 709/10: Direkteur Telegraafkantoor, 23 Maart 1900 (telegram).

TAB, Leyds 721/6; Direkteur Telegrafien – M.T. Steyn, 20 April 1900. (Die inhoud van die telegram word deur M.T. Steyn aan die kommandant-generaal van die ZAR gerig.)

TAB, Olivier-herinneringe A1237: Herinneringe van mnr Henning Olivier.

### **Vrystaatse Argiefbewaarplek**

VAB, Fischer-versameling (A59), p. 112: M.T. Steyn – S.J.P. Kruger, 15 Mei 1900 (afskrif van telegram).

VAB, Uitvoerende Raad (UR) 17: Vergadering van die Uitvoerende Raad te Kroonstad op Vrydag den 15den September 1899 (notule).

## **Eindnotas**

<sup>1</sup> Vir meer besonderhede, kyk bv. Maurice (red.) 1906:1–53 en Amery (red.) 1902:141–298.

<sup>2</sup> Vir meer besonderhede, kyk bv. Breytenbach 1978b:123–332, Maurice (red.) 1906:285–375 en Amery (red.) 1902:362–467.

<sup>3</sup> Vir meer besonderhede, kyk bv. Breytenbach 1983a:verspreid, Breytenbach 1983b:1–115, Maurice (red.) 1907:15–240 en Amery (red.) 1905:331–597.

<sup>4</sup> Vir meer besonderhede, kyk bv. Amery (red.) 1906:297–314 en Maurice (red.) 1908:286–95.

<sup>5</sup> Vir meer besonderhede, kyk bv. Bakkes 1973:verspreid; Breytenbach 1978c:331–567; Amery (red.) 1905:496–552 en Maurice (red.) 1907:423–530.

<sup>6</sup> Kyk ook De Wet 1903:116, Kestell 1920:77 en Scholtz 1978:134.

<sup>7</sup> Kyk ook Davitt 1902: 409 en Oberholster (red.) 1973: 106.

<sup>8</sup> Van Schoor (2007:99) meld ook dat Steyn vir De Wet as hoofkommandant aangestel het. Wat betref die rol van Christiaan de Wet se broer, Piet, tydens die oorlog, insluitende as joiner aan die kant van die Britte ná sy vrywillige oorgawe op 26 Julie 1900, kyk bv. Blake (2016:verspreid).

<sup>9</sup> Vergelyk met kennisgewing no. 542–1899 soos gepubliseer in die *Gouvernements Courant van den Oranjevrijstaat*, 13 Oktober 1899.

<sup>10</sup> Wat betref meer besonderhede i.v.m. die oorgawe in die Brandwaterkom, asook verbandhoudende aangeleenthede, kyk De Bruin (2009:verspreid).

<sup>11</sup> Die term *interneringskamp* word bó die term *konsentrasiekamp* verkies ten einde 'n duidelike onderskeid te tref tussen die kampe van 1899 tot 1902 en die Nazi-konsentrasiekampe/uitwissingskampe van die Tweede Wêreldoorlog.

<sup>12</sup> Vir meer besonderhede, kyk bv. Spies 1977, Otto 2005 en Van Heyningen 2013.